

Marek Stokłosa

"L'ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano : origine ed evoluzione", Waldery Hilgeman, Città del Vaticano 2012 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 56/3, 175-184

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W pełni trzeba zgodzić się i ze stwierdzeniem, że stanowił on „niewątpliwie doniosłe wydarzenie w życiu Kościoła wrocławskiego” (tamże).

Dla procesu recepcji prawa powszechnego w ustawodawstwie diecezjalnym swoje znaczenie miała również działalność ustawodawcza biskupów wrocławskich o charakterze pozasynodalnym. W ramach tej aktywności szczególną troską obejmowali oni duchowieństwo diecezji, wydając liczne akty normatywne. Poza tym odnosiły się one w znacznej mierze do sieci dekanalnej i parafialnej diecezji, instytucji diecezjalnych, duszpasterstwa i wielu innych dziedzin życia diecezjalnego. Autor zdaje sobie sprawę z tego, że – gdy chodzi o poznanie recepcji materialnej tak doktryny Soboru, jak i norm KPK – niezbędną byłoby przeprowadzenie badań socjologicznych.

Opracowanie jest zatem udaną próbą poszukiwania odpowiedzi na pytanie o sposób i przedmiotowy zakres recepcji kościelnego prawa powszechnego w ustawodawstwie diecezji wrocławskiej, a tym samym w duszpasterstwie. Ukazany przezeń proces tej recepcji wskazuje, iż zmierzał on wyraźnie do posoborowej odnowy Kościoła partykularnego we wszystkich obszarach jego posłannictwa.

Z pewnością książka ks. Janusza Boruckiego zainteresuje zarówno historyków prawa kanonicznego i historyków Kościoła, jak i pastoralistów.

ks. Wojciech Góralski

Waldery Hilgeman, *L'ordinamento giuridico dello Stato della Città del Vaticano. Origine ed evoluzione*, Lateran University Press, Città del Vaticano 2012, ss. 367.

Państwo Miasta Watykańskiego (łac. *Status Civitatis Vaticanae*, wł. *Stato della Città del Vaticano*) powstało na mocy *Traktatów Laterańskich*, zawartych w Rzymie 11 lutego 1929 roku pomiędzy Królestwem Włoch a Stolicą Apostolską. Celem owego porozumienia było unormowanie wzajemnych stosunków, napiętych od chwili włączenia Rzymu do Królestwa Włoch i likwidacji Państwa Kościelnego w 1870 roku. Traktaty weszły w życie 7 czerwca 1929 roku. Na ich mocy nie

tylko uznana została suwerenność Stolicy Apostolskiej na arenie międzynarodowej (art. 2), ale też uznano jej wyłączną i absolutną władzę oraz suwerenną jurysdykcję, w stosunku do utworzonego niniejszym traktatem Państwa Miasta Watykańskiego (art. 2 i 26). Istnienie i działanie tego państwa, mimo jego uznania przez społeczność międzynarodową, jest przedmiotem zainteresowań i dyskusji, przede wszystkim z racji jego powiązania z Kościołem katolickim, którego władzę zwierzchnią uosabia Stolica Apostolska. Zgodnie z Traktatem Laterańskim, celem istnienia Państwa Miasta Watykańskiego jest zagwarantowanie niezależności Stolicy Apostolskiej. Pojawiają się jednak nie tylko dyskusje na temat statusu tego państwa na arenie międzynarodowej, i jego relacji z podmiotem, dla którego został utworzony, ale także pewne trudności wyodrębnienia w jego działaniu elementów konstytutywnych państwa od tych, które stanowią wymiar misyjny Kościoła powszechnego. Są one spowodowane tym, że Państwo Miasta Watykańskiego, mimo posiadania międzynarodowej osobowości prawnej, różni od innych państw nie tylko celem, ale także niektórymi cechami charakterystycznymi.

Fenomen Państwa Miasta Watykańskiego, niemający odpowiednika w świecie współczesnym, stał się przedmiotem badań W. Hilgema na w ramach jego pracy doktorskiej, napisanej na Papieskim Instytucie *Utriusque Iuris* Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego i opublikowanej w serii wydawniczej *Corona Lateranensis*.

Prezentowana publikacja składa się z przedmowy, wykazu skrótów, wstępu oraz zasadniczej materii złożonej z trzech części, z których pierwsza i druga dzieli się na dwa rozdziały, a trzecia na trzy. Książkę zamyka zakończenie, wykaz bibliografii oraz cztery załączniki.

W treści publikacji wprowadza bp Giorgio Corbellini, były vice sekretarz generalny Gubernatoratu Państwa Watykańskiego, a obecnie przewodniczący Biura Pracy Stolicy Apostolskiej i przewodniczący Komisji Dyscyplinarnej Kurii Rzymskiej. Natomiast autor we wstępie (s. 15-20) wyjaśnia, że celem publikacji jest przedstawienie czytelnikowi ustroju prawnego Państwa Miasta Watykańskiego, począwszy od jego powstania aż do współczesnych czasów. Stąd też wydaty się

uzasadniony podział wyników jego badań na trzy części. W pierwszej części przedstawiono fakty historyczne, które doprowadziły do powstania Państwa Miasta Watykańskiego. Omówiono także naturę tego państwa, jego cechy i elementy konstytucyjne. W drugiej części ukazano ewolucję porządku prawnego od 1929 do 2000 roku, opierającego się na tradycyjnym trójpodziale władzy. Natomiast w części trzeciej przedstawiono zmiany w prawodawstwie Państwa Miasta Watykańskiego, poczynając od nowej *Ustawy Zasadniczej* z 26 listopada 2000 roku.

Rozdział pierwszy (s. 23-51), zatytułowany *Lo S.C.V., la Chiesa cattolica e la Santa Sede quali soggetti giuridici* [S.C.V. to skrót od nazwy łacińskiej państwa *Status Civitatis Vaticanae*], rozpoczyna się od krótkiego przedstawienia faktów historycznych, prowadzących do podpisania Paktów Laterańskich, których konsekwencją było powstanie Państwa Miasta Watykańskiego. Autor przypomina, że przyłączenie w 1870 roku Rzymu do Królestwa Włoch położyło kres istnieniu Państwa Kościelnego. Rzym stał się stolicą zjednoczonych Włoch. Mimo, iż Królestwo to uznało międzynarodowy charakter Stolicy Apostolskiej, to w ustawie gwarancyjnej z 13 maja 1871 roku nie wspomniano o suwerenności terytorialnej Stolicy Apostolskiej. Przyznano jedynie papieżowi prawa suwerenne i nietykalność osobistą, a Stolicy Apostolskiej wolność od płacenia podatków i roczną dotację. Do dyspozycji papieża, na zasadzie używalności, pozostawiono dwa pałace, Watykański i Laterański, oraz willę w Castel Gandolfo. Stolica Apostolska nie przyjęła tej ustawy, a papież Pius IX ogłosił się „więźniem Watykanu”. Napięte relacje między państwem włoskim a Kościołem trwały do 11 lutego 1929 roku, kiedy to po mozolnych i dość często tajnych rokowaniach podpisano w Pałacu Laterańskim traktat, układający na nowo relacje między Królestwem Włoch a Stolicą Apostolską. W imieniu papieża Piusa XI porozumienie podpisał kard. Piotr Gaspari – sekretarz Stanu, a ze strony króla Wiktora Emanuela III – Benito Mussolini – pierwszy minister i szef rządu. Owo porozumienie, określane jako Pakty Laterańskie, oprócz traktatu, na mocy którego powołano do istnienia Państwo Miasta Watykańskiego, obejmowały także

konkordat i układ finansowy. Konkordat potwierdził prymat wyznania rzymskokatolickiego we Włoszech oraz określił pozycję prawną i majątkową Kościoła katolickiego, zaś konwencja finansowa regulowała kwestię zadośćuczynienia wobec Kościoła za zrzeczenie się z prawa roszczeń wobec państwa.

W drugiej części pierwszego rozdziału Waldery Hilgeman przybliży czytelnikowi status prawnomiędzynarodowy Państwa Watykańskiego, w kontekście organicznego związku Stolicy Apostolskiej z Kościołem oraz historycznego związku Stolicy Apostolskiej z Państwem Watykańskim. Przedstawia argumenty za dualistyczną koncepcją relacji między tymi dwoma podmiotami prawa międzynarodowego, przeciwstawiając się tym samym monistycznej koncepcji, według której suwerenność Państwa Watykańskiego została wchłonięta przez Stolicę Apostolską. Dualistyczna koncepcja przypisuje Państwu Watykańskiemu wszystkie atrybuty suwerenności terytorialnej, czyli doczesnej. Natomiast Stolica Apostolska, będąca określeniem władzy zwierzchniej papieża w Kościele katolickim wraz z jej instytucjami wykonawczymi, jest personifikacją prawną Kościoła i stanowi suwerenność duchową Kościoła. W takim założeniu zarówno Stolica Apostolska jak i Państwo Miasta Watykańskiego posiadają atrybuty podmiotowości publicznoprawnej w stosunkach międzynarodowych. W przypadku Stolicy Apostolskiej korzystanie z tej podmiotowości wyraża się przez prawo legacji (nawiązywania i utrzymywania stosunków dyplomatycznych z państwami i organizacjami międzynarodowymi) i prawo do zawierania wielostronnych i dwustronnych umów międzynarodowych.

W rozdziale drugim (s. 53-73) – *La natura, i caratteri e gli elementi costitutivi dello S.C.V.* – autor dysertacji omawia najpierw zasadę służebnego celu państwa, którym w przypadku Państwa Miasta Watykańskiego jest zagwarantowanie niezależności Stolicy Apostolskiej. Cel ten wyraźnie został ujęty w preambule Traktatu Laterańskiego i potwierdzony w trzech przemówieniach papieża Pius XI, wygłoszonych po podpisaniu owego porozumienia, a mianowicie do rzymskich proboszczów i kaznodziejów wielkopostnych (11.02.1929), do profesorów i studentów Uniwersytetu Katolickiego w Mediolanie

(13.02.1929) oraz do korpusu dyplomatycznego (09.03.1929). Służebna rola Państwa Miasta Watykańskiego wobec Stolicy Apostolskiej przejawia się nie tylko na płaszczyźnie prawa, czyli zapewnienia Kościołowi suwerenności duchowej, a Stolicy Apostolskiej podmiotowości międzynarodowej, ale też w zapewnieniu tej ostatniej środków doczesnych, koniecznych do wypełniania przez nią misji nadprzyrodzonej. Ten pryncypialny apolityczny cel Państwa Watykańskiego, nie ogranicza się do zabezpieczenia interesów jego obywateli i w zasadniczy sposób odróżnia to państwo od pozostałych państw.

W dalszej części rozdziału autor omawia pozostałe cechy charakterystyczne i elementy konstytucyjne Państwa Miasta Watykańskiego, których nie posiadają pozostałe państwa. Jedną z nich jest zasada suwerenności i monarchiczna forma państwa. Suwerenem Państwa Miasta Watykańskiego jest Stolica Apostolska, w osobie Biskupa Rzymu, który ma pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Suwerenem jest ten, kto zostaje wybrany przez Kolegium Kardynalskie na Biskupa Rzymu. Stąd też państwo to jest elekcyjną monarchią absolutną. Jest także państwem o charakterze wyznaniowo-hierokratycznym, apolitycznym, neutralnym i patrymonialnym, gdyż wszelkie jego dobra są własnością Stolicy Apostolskiej.

Drużga część dysertacji W. Hilgemańa jest zatytułowana: *Evoluzione storico-giuridica dell'ordinamento vaticano*. Autor opisuje najpierw organy władzy ustawodawczej i wykonawczej Państwa Miasta Watykańskiego (rozdział trzeci s. 77-104), według Ustawy zasadniczej z 7 czerwca 1929 roku i sukcesywnych dyspozycji Biskupa Rzymu, a następnie omawia funkcjonowanie władzy sądowniczej (rozdział czwarty s. 105-149).

Ustawa Zasadnicza z 1929 roku w art. 1 postanawia, że pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej posiada jedynie papież. W czasie wakansu Stolicy Apostolskiej władza ta spoczywa w ograniczonym zakresie na Kolegium Kardynalskim. Może ono wydać akty rangi ustawy tylko w przypadkach wyższej konieczności, które jednak tracą moc obowiązującą, jeśli nie zostaną zatwierdzone przez wybranego papieża. Autor bardzo dokładnie omawia figurę Gu-

bernatora Państwa, któremu papież mógł delegować w poszczególnych przypadkach władzę ustawodawczą, za wyjątkiem spraw związanych z zawieraniem traktatów i stosunków dyplomatycznych oraz zatwierdzaniem budżetów i rachunków administracyjnych Państwa Watykańskiego. Ponadto *Ustawa Zasadnicza* z 1929 roku powierzyła Gubernatorowi sprawowanie władzy wykonawczej, za wyjątkiem spraw bezpośrednio zastrzeżonych papieżowi. Należy nadmienić, że urząd ten wakował od 1952 roku, tj. od śmierci pierwszego i jedyne go gubernatora w historii Państwa Watykańskiego, aż do jego formalnej likwidacji w 2000 roku. Organem doradczym, przewidzianym w Ustawie, był Radca Generalny, którego obowiązkiem było udzielanie porad we wszystkich przypadkach określonych w ustawach oraz na prośbę Biskupa Rzymu lub Gubernatora Państwa.

Gubernator Państwa podlegał bezpośrednio papieżowi. Ta bezpośrednia zależność trwała do 20 marca 1939 roku, kiedy to Papież Pius XII powołał Papieską Komisję do spraw Państwa Miasta Watykańskiego, której ustanowienie nie było przewidziane w *Ustawie Zasadniczej* z 1929 roku. Jej powołanie odbyło się bez formalnej zmiany wspomnianej Ustawy. O jej ustanowieniu Gubernator został powiadomiony pismem Sekretariatu Stanu. Komisja miała przede wszystkim sprawować nadzór nad Gubernatorem i nad zarządem rezydencji Castel Gandolfo oraz kierować pracami administracyjnymi Państwa. W ten oto sposób Gubernator stał się więc bezpośrednio zależny od Komisji. Z biegiem czasu przejęła ona także jego kompetencje. Stało się to w 1952 roku, po śmierci pierwszego i jedyne go gubernatora w historii Państwa Watykańskiego. Z Komisją współpracowała kolegialna Konsulta Państwa, będąca organem doradczym Państwa, ustanowiona przez Pawła VI w 1968 roku. Status Komisji został uregulowany dopiero za pontyfikatu Pawła VI w ustawie z 24 czerwca 1969 roku. Na jej przewodniczącego aż do 1984 roku został powoływany Sekretarz Stanu, kiedy te dwie funkcje zostały osobowo rozdzielone. Jednak papież Jan Paweł II udzielił urzędującemu Sekretarzowi Stanu nie tylko upoważnienia do reprezentowania go w zarządzie Państwa Watykańskiego, ale także władzy w sprawach szczególnej wagi, którą winien sprawować w jego imieniu i w porozumieniu z nim.

Rozdział czwarty pt. *Il potere giudiziario dalle origini al presente* ukazuje ustrój sądownictwa Państwa Miasta Watykańskiego. Autor najpierw wnikliwie analizuje strukturę sądownictwa w świetle *Ustawy Zasadniczej* z 1929 roku. Następnie omawia zmiany w sprawowaniu władzy sądowniczej wprowadzone najpierw przez Piusa XI w motu proprio *Al Fine* z 21 września 1932 roku, a następnie przez Piusa XII w motu proprio *Con la legge* z 1 maja 1946 roku. Struktura sądownictwa według *Ustawy Zasadniczej* z 1929 roku obejmowała: Trybunał I Instancji, który orzekał w składzie trzyosobowym sprawy cywilne i karne; instancją odwoławczą był Trybunał Roty Rzymskiej, a kasacyjną Trybunał Sygnatury Apostolskiej. Sprawy mniejszej wagi były przekazywane Sędziemu jednoosobowemu Państwa Miasta Watykańskiego. Istotne zmiany wprowadził Pius XII w 1946 roku, całkowicie oddzielając strukturę sądownictwa Państwa Watykańskiego od Stolicy Apostolskiej. Obejmowała ona: Urząd pojedynczego Sędziego, Trybunał I Instancji (właściwy w sprawach cywilnych i karnych), Sąd Apelacyjny oraz Sąd Kasacyjny i Prawo łaski. Dla Biskupa Rzymu zastrzeżono wyłącznie udzielanie dyspens i odroczeń. Struktura ta przetrwała aż do Ustawy zatwierdzającej ustrój sądownictwa Państwa Miasta Watykańskiego z 21 listopada 1987 roku. Stąd też ostatnia część rozdziału czwartego przybliży czytelnikowi strukturę i zakres kompetencji poszczególnych organów władzy sądowniczej, które zostały ustanowione przez Piusa XII, a obecnie dostosowanych normatywnie do współczesnych czasów przez wspomnianą wyżej ustawę.

Trzecia część dysertacji W. Hilgemana o tytule – *Ammodernamento dell'impianto giuridico costituente* – została podzielona na trzy rozdziały, odpowiednio do trzech najważniejszych ustaw, które w zasadniczy sposób porządkują prawodawstwo Państwa Miasta Watykańskiego. Pierwsza z nich to nowa *Ustawa Zasadnicza* z 26 listopada 2000 roku, która została omówiona w rozdziale piątym (s. 153-198). Druga zaś dotyczy źródeł prawa obowiązującego w Państwie Watykańskim (rozdział szósty s. 199-245), natomiast trzecia porządkuje sprawy związane z obywatelstwem, rezydencją i wstępem do Państwa Watykańskiego (rozdział siódmy s. 247-284).

Ustawa Zasadnicza z 26 listopada 2000 roku porządkuje strukturę władz Państwa Watykańskiego. Przedstawia się ona następująco: Papieska Komisja ds. Państwa Miasta Watykańskiego, jako organ ustawodawczy w formie delegowanej; przewodniczący Papieskiej Komisji, sprawujący funkcje wykonawcze; Radca generalny i Rady Stanu, jako stanowiska konsultatywne. Przewodniczący Papieskiej Komisji jest równocześnie przewodniczącym Gubernatoratu, czyli zarządu administracji cywilnej. W skład Gubernatoratu wchodzi dyrekcje i urzędy centralne. Przewodniczący jest wspierany przez Sekretarza Generalnego i zastępcę. Trzeba zaznaczyć, że wraz z wejściem w życie *Ustawy Zasadniczej* został zlikwidowany urząd Gubernatora.

Struktury władzy wykonawczej, a także kompetencje poszczególnych jej organów, zostały zdefiniowane w Ustawie Jana Pawła II o Rządzie Państwa Miasta Watykańskiego z 16 lipca 2002 roku. Ustawa ta wyraźnie podkreśla, że „władzę wykonawczą sprawuje Kardynał Przewodniczący Komisji do spraw Państwa Miasta Watykańskiego, który przyjmuje tytuł Przewodniczącego Gubernatoratu. W wykonywaniu jego uprawnień bezpośrednio wspiera go Sekretarz Generalny i Zastępca Sekretarza Generalnego, których można delegować także na stałe do pełnienia określonych funkcji” (art. 2).

Ustawa dotycząca źródeł prawa obowiązującego w Państwie Watykańskim, o której mowa w rozdziale szóstym, powstała z inicjatywy Benedykta XVI i weszła w życie 1 stycznia 2009 roku. Postanawia ona, że „pierwszym normatywnym źródłem i kryterium interpretacyjnym” watykańskiego prawodawstwa jest prawo kanoniczne. Ponadto do zasadniczych źródeł prawa zaliczane są, oprócz wspomnianej już *Ustawy Zasadniczej*, również pozostałe ustawy promulgowane dla Państwa Miasta Watykańskiego przez papieża, Papieską Komisję ds. Państwa Miasta Watykańskiego, a także przez innych, którzy ma mocy delegacji takie kompetencje ustawodawcze otrzymali od papieża. Jedną z zasadniczych nowości jest zaliczenie do źródeł prawa umów międzynarodowych podpisanych przez Stolicę Apostolską. Prawodawstwo włoskie zaś jest traktowane jako źródło uzupełniające, z pewnymi zastrzeżeniami. W przeciwieństwie do poprzedniej ustawy (z 7 czerwca

1929 roku), ustawy włoskie nie przyjęto automatycznie. Nowa ustawa o źródłach wprowadza konieczność wstępnej ich oceny ze strony kompetentnych władz watykańskich. Ponadto ustawy te, jak zastrzega, nie mogą być przeciwne prawu Bożemu i kanonicznemu, a także Paktom Laterańskim i sukcesywnym umowom. Pod tymi warunkami zostaje przyjęty w Państwie Miasta Watykańskiego Włoski Kodeks Cywilny, za wyjątkiem tych spraw, które są regulowane własnym ustawodawstwem (np. obywatelstwo, zawarcie małżeństwa). Również pod takimi samymi warunkami przyjmuje się Włoski Kodeks Karny.

W rozdziale siódmym autor omawia nowe prawo dotyczące obywatelstwa, rezydencji oraz wstępu na teren Państwa Miasta Watykańskiego. Zostało ono wprowadzone decyzją Benedykta XVI ma mocy ustawy z 22 lutego 2011 roku, która to zastąpiła w tym względzie przepisy ustawy z dnia 7 czerwca 1929 roku. Zgodnie z postanowieniami obecnej ustawy, obywatelami Państwa Watykańskiego są kardynałowie mieszkający w Państwie Watykańskim lub w Rzymie, dyplomaci Stolicy Apostolskiej oraz osoby mieszkające na terenie Watykanu z tytułu pełnionych obowiązków lub służby. Jednak ta ostatnia kategoria osób, jak również członkowie ich rodzin, nie nabywają obywatelstwa watykańskiego automatycznie, lecz po złożeniu i przyjęciu odpowiedniego podania. Ustawa reguluje także sposoby utraty obywatelstwa, biorąc pod uwagę fakt jego nabycia w większości przypadków na podstawie pełnienia określonej prawem funkcji, czy posiadanej godności. Normuje również zasady rezydencji na terenie Watykanu oraz wejścia czy wjazdu do tego najmniejszego państwa świata, a także zakwaterowania na jego obszarze.

Książkę zamyka obszernie zakończenie (s. 285-297), przedstawiające sumaryczne odnowienie ustroju Państwa Miasta Watykańskiego, zapoczątkowanego nadaniem mu przez Jana Pawła w 2000 roku *Ustawy Zasadniczej*, aż do ustawodawstwa Benedykta XVI, którego aktem kulminacyjnym była ustawa z 2011 roku, regulująca kwestie obywatelstwa, rezydencji oraz wstępu na teren państwa. Trzeba zauważyć, że proces odnowy jest dalej kontynuowany przez papieża Franciszka. Za jego pontyfikatu promulgowano już ustawy, m.in., w zakresie prawa karnego.

Publikację kończą: obszerna bibliografia (s. 299-320), aneksy (s. 323-361) oraz spis treści (s. 363-367). Bibliografia została podzielona na źródła i literaturę. Natomiast jako aneksy dołączono cztery ustawy, które w zasadniczy sposób odnowiły ustrój Państwa Miasta Watykańskiego. Są to: Ustawa Zasadnicza z 2000 roku, Ustawa o Rządzie Państwa Miasta Watykańskiego z 2002 roku, Ustawa dotycząca źródeł prawa obowiązującego w Państwie Watykańskim z 2008 i Ustawa dotycząca obywatelstwa, rezydencji oraz wstępu na teren Państwa Miasta Watykańskiego.

Prezentowa publikacja jest odpowiedzią na pytania związane z problematyką ustroju Państwa Miasta Watykańskiego, jego związków ze Stolicą Apostolską oraz jego statusu na arenie międzynarodowej. Jest to cenna pozycja na rynku wydawniczym, przedstawiająca w sposób całościowy i wyczerpujący ewolucję prawodawstwa Państwa Miasta Watykańskiego, poczynając od momentu jego powstania, aż po dzień jej publikacji. Recenzowane opracowanie to nie tylko praktyczne narzędzie dla tych, którzy zawodowo zajmują się prawem konstytucyjnym różnych państw bądź prawem kanonicznym, ale także tych, rozpoczynających na różnych wydziałach prawa pogłębianie wiedzy prawniczej, obejmującej także studium prawodawstwa Państwa Miasta Watykańskiego. Takiego studium moim zdaniem nie powinno zabraknąć w programach studiów z zakresu prawa kanonicznego. Książka jest także cenną lekturą również dla tych, którzy interesują się życiem i organizacją Kościoła katolickiego, Stolicy Apostolskiej i Państwa Miasta Watykańskiego. Watykan to nie tylko grób św. Piotra i miejsce cennych zabytków, będące centrum uwagi naukowców i turystów. Jest to państwo uznane przez społeczność międzynarodową, które posiada odrębną od Stolicy Apostolskiej strukturę organizacyjną, prawodawczą, a także kościelną. W tym ostatnim przypadku papież powierza opiekę duszpasterską wikariuszowi niezależnemu od diecezji rzymskiej.

ks. Marek Stokłosa SCJ